

9. Хоркхаймер М. Диалектика просвещения. Философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т. В. Адорно. - М. : Медиум ; СПб. : Ювента, 1997. - С. 16-60.

10. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм ; пер. с англ. А. Лактионова. - М. : АСТ Москва, 2009. - 288 с.

11. Eichelberger U. // Zitate Lexikon. Leipzig, 1981.

12. Siehe. Historische Wörterbuch der Philosophie. Herausgegeben von Joachim Ritter // Basel -Stuttgart: Schwabe und Co Verlag. 1971. Bd. 1. A-C.

Олександр Олійник,

кандидат історичних наук,

докторант кафедри державного управління

і менеджменту НАДУ

Преамбула Бендерської Конституції 1710 року як ідеологічна складова політики українського державотворення початку XVIII століття

У статті зроблено спробу аналізу тексту Преамбули Бендерської Конституції 1710 р. як ідеологічного підґрунтя національного державотворення. Наведена історична ретроспекція частково за допомогою міфологем доволі переконливо обґрунтовує необхідність рішучих дій щодо порятунку нації шляхом створення власної національної держави на основі відродження і подальшого розвитку національних демократичних традицій врядування за підтримки Війська Запорозького Низового та протекції шведського короля Карла XII.

Ключові слова: преамбула, міфологема, демократична традиція, козацтво, вольності, Військо Запорозьке.

The article is an attempt to analyze the text of the Preamble Benderian Constitution 1710 as the ideological foundation of the national state. The historical retrospective, partly through mythologems, quite convincingly justifies the need for decisive action to save the nation by creating their own national state on the basis of revival and further development of national traditions of democratic governance with the support of Lower Zaporozhye Voisko and protection of Karl XII.

Key words: mythology, democratic tradition, Cossacks, liberties, Zaporizhzhya Army.

Постановка проблеми. Керуючись тезою відомого українського дослідника О.Оглоблина про те, що Преамбула до Бендерської Конституції 1710 р. є самостійним цікавим історично-політичним трактатом, у якому висловлена ідея української державності [1, с. 68], спробуємо розглянути цю вступну частину до широко відомої "Конституції Пилипа Орлика" з позицій науки державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що окремо від основної частини "Пактів і Конституцій" Преамбулу ніхто не аналізував. Це

побіжно робилося в процесі вивчення всього документа, конкретні статті якого привертали більшу увагу дослідників, хоча сама Преамбула є самодостатнім документом, який несе в собі конкретне програмно-ідеологічне наповнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливо нагадати, що термін "преамбула" - латинського походження і перекладається як "той, що передусе". Отже, це вступна частина будь-якого важливого документа - законодавчого акта, міжнародного договору чи декларації, в якій викладено обставини або підстави його проголошення, укладення тощо. Одне слово, це вступ до чогось, а тому цій частині документа завжди приділялася особлива увага. А зважаючи на попередню нищівну військову поразку, слід зазначити, що автор(и) Преамбули до Бендерської Конституції виявили неабиякий державотворчий потенціал і як представники тогочасної національної еліти продемонстрували велику силу духу та волі, створивши визначний документ.

Характерним є те, що в Преамбулі фактично стисло викладена вся історія творення і нищення традицій національного врядування із застосуванням доволі поширеного на ті часи прийому - створення певних міфологем. Вони відігравали роль своєрідної історичної довідки і були покликані не тільки пояснити причини виникнення поточної ситуації та її саму, а й закласти певний фундамент для сприйняття документа в цілому.

Мета статті - на основі аналізу тексту вступної частини - Преамбули "Пактів і Конституцій" з'ясувати значення цього, по суті, окремого трактату як основи національної державотворчої доктрини.

Першою міфологемою, свідомо створеною авторами Преамбули, яка містила два компоненти - політичний та ідеологічний, була ідея про першість прийняття християнства каганом "хозарів" - козаків, а не великим князем Володимиром Святославовичем. У такий спосіб не тільки віддавався пріоритет у заснуванні Руської (Київської) держави козакам, а й піднімався авторитет новоствореної провідної верстви - козацької старшини. Цим також остаточно нівелювалася роль старої української шляхти, яка фактично зрадила власний народ, виступивши проти нього на боці польських магнатів у часи національно-визвольної революції. Крім того, ця міфологема була покликана акцентувати увагу на давності державотворчої традиції на противагу популярній у XVI-XVII ст. теорії "польського сарматизму". "Саме козаки, на думку Пилипа Орлика, були попередниками Володимира Великого в процесі прилучення українських земель до європейської цивілізації. Дана схема (хозари-козаки - оборонці народу на території України) стала підґрунтям ідеї окремішності руського-малоросійського-українського народу та його природного права на власну державу. Ця ідея в більш розширеному, але завуальованому вигляді подана в "Історії Русів" [2, с. 9].

Політичний компонент також полягав у тому, що в подальшому викладі статей "Пактів та Конституцій" саме старшині відводилася провідна роль у виконанні функцій врядування та державотворення. До сприйняття

цього головного постулату документа читача слід було підготувати і логічно підвести. Ця міфологема, повторена в першому пункті основного тексту документа, слугує і своєрідним містком, що пов'язує Преамбулу з основною частиною "Пактів та Конституцій". Причому тут вона напрямую поєднана з ідеологічним компонентом - релігією: "...перший пункт нехай буде про Віру Православного Східного Обряду, якою колись відважний Козацький народ був просвітлений через хозарських князів від Константинопольського Апостольського престолу" [1].

Пряме успадкування віри від Константинопольського Апостольського престолу через хозарських князів Козацьким народом підкреслювало першість правонаступництва і надавало ідеологічної та політичної ваги створеному документу не тільки для сусідніх володарів і урядів, а й власного народу.

Деякої трансформації "хозарська міфологема" набуває в третьому пункті основного тексту "Пактів і Конституцій", де йдеться про взаємостосунки з Кримським Ханством. Тут несподівано "...колишнє Хозарське плем'я, назване згодом Козацьким, веде і виводить від відважних і непереможних готів..." [1]. Таке, м'яко кажучи, різновекторне трактування національних витоків було покликане підкреслити європейське походження козацтва і всього ним репрезентованого народу на протигагу народу Кримського Ханства, з яким не тільки "...права дружнього сусідства, бо навіть тісний зв'язок любові єднає названий Козацький народ з Кримським Ханством" [1]. Слід зазначити, що в той період теорія походження козацтва і всього народу українського від хозарів була досить популярною. Свідченням цього є написаний у тому ж таки 1710 р. гадяцьким полковником Григорієм Грабянкою літопис, де йдеться про те, що "Народ малоросійський, прозваний козаками, має щонайдавніше походження від скіфського роду, - котрий, як кажуть, жив аж біля гір Алянські Аляни, біля річки, що протікає через Бухарську землю в Хвалинське море, - від хозар..." [3, с. 24].

У цьому трактаті існує ще одна міфологема, але з певною контртезою, яка відразу ж впадає в очі. Йдеться про якесь збройне підкорення народу руського польськими королями: "Згодом, **завдяки переможній зброї** королів польських Болеслава Хороброго і Стефана Баторія (Господь) **підкорив**, (цей народ) **Королівству Польському**" [1]. При цьому авторів ніскільки не турбувала цілковита суперечність цій тезі, викладена кількома рядками нижче, де йшлося про намір Московського Царства позбавити Військо Запорозьке його вольностей, призвести його до остаточного знищення і "накласти рабське ярмо на вільний народ, який ніколи не дозволяв себе завоювати силою зброї" [1].

Це міфічне завоювання потрібне було і як своєрідне протиставлення факту добровільного піддання "під високу царську руку", яка не виправдала народних сподівань, з чого логічно випливали добровільна відмова від союзу з Московським Царством. Крім того, цей міф був покликаний нагадати

шведському покровителю і протектору королю Карлу XII логіку дій Б.Хмельницького, який, як і його наступник І.Мазепа, спирався у своїх державницьких устремліннях на діда нинішнього шведського короля - Карла X. У такому контексті цей союз має вигляд усталеної традиції. До того ж слід було підкреслити державотворчі устремління українського народу для правлячих еліт сусідніх держав і, насамперед, Кримського Ханства та Оттоманської Порти, на чий території, власне, перебували емігранти. Султану і міністрам дивану цікаво було знати, чого можна очікувати від цих людей і які в них програмні цілі та прагнення.

Застосування контртези авторами Преамбули було цілком свідомим і мало на меті підкреслити схожість та драматизм ситуації при Б.Хмельницькому та І.Мазепі і на цьому фоні продемонструвати логічність дій останнього, який, як і його великий попередник, *"...перейнявши законною ревністю до недоторканності батьківщини, законів та вольностей Війська Запорозького, палаючи пристрасним бажанням і в дні свого видатного гетьманату і після власної смерті - для увіковічення свого імені - не тільки побачити на власні очі нашу батьківщину, а також Військо Запорозьке неушкодженими, але й залишити їх процвітаючими, з помноженими і розширеними вольностями"* [1]. Іншими словами, основною метою гетьмана І.Мазепа було не тільки звільнення батьківщини, а й прагнення примножити і розширити вольності як запоруку її подальшого процвітанню. На практиці це означало відновлення порушеної московським підданством традиційної для України парадигми врядування та її подальший розвиток і вдосконалення.

Третя міфологема, а точніше, гіперболізація або перебільшення, стосується шведського союзника і протектора. Йдеться про якусь *"...непереможну поміч найяснішого короля Швеції, безсмертного і славної пам'яті Карла X..."* Б.Хмельницькому, який *"...у відповідь на свої прохання отримав допомогу для вигнання польських військ"* [1]. Тут незрозуміло, яка конкретна військова допомога з боку шведського короля Карла X, що сприяла вигнанню польських військ, мається на увазі. Адже відомо, що, крім укладеного І.Виговським вже після смерті Б.Хмельницького в жовтні 1657 р. в Корсуні союзного договору зі Швецією, за яким шведський король Карл X Густав зобов'язувався добиватися визнання України Польщею, об'єднання всіх українських земель і посунення українських кордонів до Пруссії [4, с. 24] далі, в практичну площину ця угода не переросла. Але в такий спосіб ставився акцент на сталу союзницьку традицію, започатковану ще гетьманом Б.Хмельницьким. Часті посилення на шведську протекцію були зумовлені не тільки тим, що на той час Швеція була наймогутнішою європейською країною, яка реально протистояла Московії, а й країною з найрозвиненішими демократичними традиціями. *"Ось так він (Мазепа) пішов по слідах свого попередника, найвідважнішого святої пам'яті Гетьмана Богдана Хмельницького,*

який при взаємній згоді і стратегічній передбачливості (вступив у союз) з найяснішим королем Швеції, такого ж імені дідом його священної королівської величності Карлом X" [1].

Ці міфологеми підводять читача до головної частини Преамбули - драматичної поточної ситуації, яка потребує врегулювання в площині тактичній і стратегічній. *"Осиротіле після смерті свого гетьмана Військо Запорозьке, не втрачаючи надії здобути омріяну свободу і покладаючи тверду надію на допомогу Бога і на підтримку найяснішого і наймогутнішого короля Швеції, а також на те, що їхня справа як справедлива мусить неодмінно восторжесувати, для її продовження і для поліпшення військового порядку ухвалило, одержавши підтвердження своїх прохань від нашого найяснішого покровителя, його священної королівської величності короля Швеції, обрати нового Гетьмана і провести його вибори у визначений час на місці поблизу Бендер, призначеному для акту обрання публічній раді, під головуванням пана Костянтина Гордієнка, свого кошового отамана"* [1]. У тактичному плані питання частково вирішується шляхом виборів нового гетьмана, на якого покладається завершення тактичних завдань і організація реалізації стратегічних завдань.

Звичайно, вибори мали відбуватися з дотриманням традиційної демократичної процедури під проводом кошового отамана запорожців К.Гордієнка, який *"...разом із старшинами та урядниками, що були послані від Війська Запорозького, розташованого на Січі, з давнім звичаєм і за стародавніми законами обрали вільним голосуванням на гетьманство пана Пилипа Орлика"* [1]. При цьому слід зауважити, що головування на цих виборах кошового січовиків з допомогою присланих із Січі урядників, які мали стежити за неухильним дотриманням означеної процедури виборів, не випадкове. К.Гордієнко тут репрезентував Військо Запорозьке Низове - засновника і головного охоронця стародавніх прав і вольностей, яке навіть свою назву передало новоутвореній державі - Запорозьке Військо. Цим наче підкреслювалась спадковість прагнень та ідеалів існування козацтва, які слід було належними чином оформити у вигляді незалежної держави для всього українського народу і поширити на всі етнічні терени.

Таким прагненням протиставлялися підступні наміри московського сюзерена *"...перетворити козаків на регулярну армію, підкорити своїй владі міста, відмінити права і вольності, знищити з коренем Військо Запорозьке, що перебуває в пониззях Дніпра, і навіки стерти його ім'я"* [1].

Наголос на бажанні викоринити Військо Запорозьке Низове і навіки знищити згадку про нього мало на меті посилити ефект злочинних намірів супротивника для тогочасного українського суспільства, для якого ідеал Запорожжя був завжди досить високим. А оскільки низове козацтво було носієм і найзавзятішим охоронцем стародавніх традицій, то не дивним і цілком логічним для сучасників було прагнення царату вирвати цей корінь демократичного устрою всього українського суспільства.

Стратегічне завдання розбудови звільненої Вітчизни на засадах відновлених стародавніх прав і вольностей окреслювала укладена угода між новообраним гетьманом і старшиною. Аби при цьому уникнути зловживань, допущених попередніми гетьманами, які, *"...наслідуючи деспотичне московське правління, зухвало намагалися привласнити собі, всупереч праву й рівності, необмежену владу, не соромлячись, нехтуючи давніми законами і вольностями Війська Запорозького і тяжко пригноблюючи простий народ, тому ми, присутня тут старшина, і ми, кошовий отаман з Військом Запорозьким, попереджаючи подібні прецеденти, а головне - щоб здійснити таку важливу справу, як виправлення і піднесення своїх принижених прав та вольностей... ми уклали угоду з паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом, і ухвалили, щоб не тільки Його Ясновельможність у щасливі дні свого Гетьманату стежив за виконаннями пактів і конституцій, викладених нижче по пунктах і підтверджених його присягою, але щоб цього неодмінно дотримувалися також і наступні Гетьмани Війська Запорозького"* [1].

У цьому трактаті становлять інтерес і питання ідентифікації. Якщо в молитві йдеться про "народ Руський," то при викладенні міфологем та історії звільнення від Польщі вживається термін "народ Козацький." А коли йдеться про протистояння з Московським царством, то знову вживається термін "народ Руський." Така "хронологія" вживання самоназви має акцентувати увагу на процесах історичної спадкоємності і успадкування державотворчої традиції українства незалежно від історичної епохи. Термін "народ Козацький" є одним з ключових у викладенні хозарської міфологеми через співзвучність слів "козацький" - "хозарський", подається як стара етнічна назва, запозичена від хозарів - *"...народ козацький, давній та відважний, раніше званий Хозарським"* [1]. Нова, тобто сучасна на той час назва "народ Руський", вживається відносно епохи добровільного підданства Московії і цим свідомо підкреслює спадкоємність свого походження від Київської Русі на протигагу Московському Царству. Це прямий відголосок вже тоді існуючої політичної конкуренції в питанні етнокультурної спадщини. Ще в січні 1686 р. в інструкції Івана Самойловича своєму синові Григорію Івановичу та генеральному осавулу Івану Мазепі, відправленим до Москви на переговори до царя, не без підтексту нагадували йому: "А ще тот град Кіев, истинная прародителная их царского пресветлого величества отчина..." [4, с. 820]. Формула "Всея Великая и Малая и Белая России", яка входить до титулу московських царів саме в середині XVII ст., була ідейним запереченням української традиції старої Руської Держави" [5, с. 84]. "Боротьба двох Русей за Русь третю", за виразом В.Липинського, була практичним висловом українсько-московського ідейного конфлікту [6, с. 198].

І, нарешті, задекларована в документі мета - звільнення Батьківщини, не є єдиною і кінцевою. Основна мета і завдання полягали в тому, аби *"...не*

тільки побачити на власні очі нашу батьківщину, а також Військо Запорозьке неушкодженими, але й залишити їх процвітаючими, з помноженими і розширеними вольностями..." [1]. Словосполучення "помноженими і розширеними вольностями" слід сприймати як кінцеву мету і запоруку існування держави. Ця фраза свідчила про готовність розширити відповідні управлінські функції і залучити до їх виконання найширший загал населення, а не тільки провідний стан козацтва, що означало прагнення до подальшого розвитку усталених демократичних традицій врядування, гарантом цього мав виступити монарх європейської країни, устрій і права громадян якої були демократичнішими, ніж у Московії, а також подібнішими і тому більш прийнятними для суспільства тодішньої України. Десятикратний наголос на прагненні обох гетьманів відновити "стародавні права законів та вольностей" підкреслює кінцеву державотворчу мету - традиційний національно-демократичний устрій незалежної держави - Війська Запорозького.

Висновки. Отже, в Преамбулі автори блискуче справилися з поставленим завданням. В ній логічно викладені та історично і політично аргументовані причини конфронтаційних дій і прагнень тогочасної української еліти. Сформовано стратегічну мету і засоби її досягнення через відновлення новообраним гетьманом і його наступниками при постійній протекції Шведської Корони традиційної демократичної парадигми врядування - "здійснити таку важливу справу, як виправлення і піднесення своїх принижених прав та вольностей" [1]. А отже, є певні підстави вважати цей документ своєрідним ідеологічним підґрунтям українського державотворення доби І.Мазепи та П.Орлика.

Перспективні напрями подальшого дослідження полягають у необхідності аналізу інших документів різноманітного походження Гетьманської доби для встановлення спадкоємності національно-демократичних традицій врядування в державотворчих процесах.

Список використаних джерел

1. *Оглоблин О.* Бендерська Конституція 1710 р. // Оглоблин Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба / упоряд. : І. Гирич, А. Атаманенко. - 2-ге вид., допов. - Нью-Йорк ; К. ; Львів ; Париж ; Торонто, 2001. - 236 с.
2. *Слюсаренко А. Г.* Історія Української Конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. - К. : Знання, 1993. - 190 с.
3. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / пер. із староукр. Р. Г. Іванченка. - К. : Т-во "Знання" України, 1992. - 192 с.
4. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). - К. ; Львів : НТШ, 2004. - 1086 с.
5. *Оглоблин О.* Думки про Хмельниччину / О. Оглоблин. - Нью-Йорк : Укр. народ. ун-т, 1957. - 88 с.
6. *Липинський В.* Україна на переломі. 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті / В. Липинський. - Філадельфія : НТТШ, 1991. - 284 с.